

ΜΑΡΜΑΡΙΝΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΚΕΦΑΛΙ ΑΠΟ ΤΗ ΜΥΤΙΛΗΝΗ*

(Π ί ν . 43)

Ἀνάμεσα στὰ γλυπτὰ τοῦ Μουσείου τῆς Μυτιλήνης ὑπάρχει καὶ ἓνα γυναικεῖο κεφάλι, ποῦ ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας ματιὰ γοητεύει τὸ θεατὴ μὲ τὴν ἡρεμὴ καὶ κάπως θλιμμένη ἔκφρασή του, μὲ τὴ χάρη, τὴν εὐγένεια καὶ τὸ βάθος τοῦ συναισθήματος¹.

Πρόκειται γιὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 2727 μαρμάρينو γυναικεῖο κεφάλι. Ἀπὸ τὸ πρόσωπο διατηρεῖται τὸ δεξιὸ τμήμα, ἐνῶ ἔχει ἀποκοπῆ τὸ ἀριστερὸ μάτι, ἡ μύτη καὶ τὸ πηγούνι. Γενικὰ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρου εἶναι πολὺ κατεστραμμένη, προπάντων κάτω στὸ λαιμό, ὅπου ἓνας μεταγενέστερος σιδερένιος γόμφος (ποῦ τώρα ἀφαιρέθηκε) ἐπέφερε μεγάλη καταστροφὴ καὶ ρωγμὲς στὸ μάρμαρο. Ἡ μορφὴ φορεῖ ἀπλὸ "σάκκο", ποῦ καλύπτει ὀλόκληρο τὸ κεφάλι, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα μικρὸ τμήμα τῶν μαλλιών, μπροστὰ, ποῦ πλαισιώνουν τὸ πρόσωπο, καὶ πίσω στὸν τράχηλο, ὅπου φαίνονται μόνον οἱ ρίζες τῶν μαλλιών, ποῦ ἀποδίδονται μὲ « μνηοειδεῖς » ἐγγάρακτες γραμμές. Τὰ μαλλιά ἀποδίδονται περισσότερο καθαρὰ καὶ πλαστικὰ στὸ ἀριστερὸ παρὰ στὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ τραχήλου, πράγμα ποῦ δείχνει ὅτι ἡ μορφὴ ἴσως ἦταν ἐλαφρὰ στραμμένη πρὸς τὰ δεξιά.

Διακρίνονται ἴχνη ἐργαλείου, κυρίως « χτένι », στὸν τράχηλο.

Μάρμαρο λευκὸ, λεπτόκοκκο, ἴσως Παριανό.

Διαστάσεις : Ὑψος 0,139, ὕψος προσώπου 0,10, πλάτος 0,103, πλάτος προσώπου 0,075 μ.

Παρὰ τὴ μεγάλη φθορὰ ποῦ ἔχει ὑποστῆ τὸ κεφάλι αὐτὸ, βλέπει κανεὶς καθαρὰ ὅτι πρόκειται ἀναμφισβήτητα γιὰ ἓνα ἐξαιρετικὸ ἔργο τοῦ τέλους τοῦ πέμπτου αἰώνα. Τὴ χρονικὴ του τοποθέτηση ἀργὰ μέσα στὸν πέμπτο αἰώνα ἐπιβεβαιώνουν μερικὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα : Ἐνῶ στὰ προγενέστερα ἔργα ὅλα τὰ τμήματα τοῦ προσώπου ἰσοζυγιάζονται, ἐδῶ, στὸ κάτω τμήμα τοῦ προσώπου, οἱ παρεῖς κερδίζουν. Τὰ χεῖλη στίς ἄκρες, ἐκεῖ ποῦ ἐνώνονται, βυθίζονται πρὸς τὰ μέσα δημιουργώντας μιὰ περισσότερο αἰσθησιακὴ μορφὴ. Τὸ βλέμμα εἶναι ὑγρὸ, γεμάτο ἡρεμὴ ἐσωτερικότητα, προσδίδοντας στὴ μορφὴ ἓναν ἡσυχὸ χαρακτήρα καὶ μιὰ παθητικὴ ὁμορφιά. Τὸ κλασσικὸ συγκρατημένον πάθος τῆς προηγούμενης γενιᾶς, τῆς γενιᾶς τοῦ Φειδία, χαλαρώνεται. Τὸ κεφάλι τῆς Μυτιλήνης εἶναι περισσότερο κοντὰ στὴν ἀνθρώπινη ὁμορφιά, ἔχει περισσότερο ψυχικότητα, ἂν θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ἐνῶ ἐξάλλου ὁ διάχυτος συναισθηματισμὸς ποῦ τὸ χαρακτηρίζει προδίδει τὸ χέρι ἑνὸς νησιώτη καλλιτέχνη. Αὐτὸ βέβαια δὲ σημαίνει πὼς τὸ κεφάλι τῆς Μυτιλήνης εἶναι ἀπαλλαγμένο

* Τὸν κ. Χρ. Καροῦζο, εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὶς πολὺτιμες συμβουλές του καὶ τὴ γενικότερη βοήθεια στὴ δημοσίευση τοῦ κεφαλοῦ αὐτοῦ τῆς Μυτιλήνης.

1. Τὸ κεφάλι βρισκόταν ἤδη στὸ Μουσεῖο τὸ φθινόπωρο τοῦ 1959, ὅταν τὴ διεύθυνση τῆς περιφέρειας ἀνέλαβε ὁ Ἔφορος κ. Χαριτωνίδης, ὁ ὁποῖος ἀμέσως ἀντελήφθη τὴ σημασία του καὶ φρόντισε νὰ φωτογραφηθῆ καὶ νὰ καταγραφῆ στὸ εὑρετήριον τοῦ Μουσείου. Τὸν Ἔφορο κ. Χαριτωνίδη εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν καλοσύνη ποῦ εἶχε νὰ μοῦ παραχωρήσῃ τὴ δημοσίευσή του. Γιὰ τὴ φωτογράφησή του εὐχαριστῶ τὸ Γερμ. Ἄρχ. Ἰνστιτούτο καὶ ἰδιαίτερα τὸν Dr Dörig.

από την επίδραση της αττικής τέχνης. 'Αντίθετα διατηρεί πολλά σαφή στοιχεία της και είναι φτιαγμένο μέσα στην αττική παράδοση, πράγμα που εξάλλου δεν πρέπει να μᾶς παραξενεύει με την επικράτηση την εποχή αυτή της κοινής 'Αττικής². 'Ο καλλιτέχνης μοιάζει να γνωρίζει καλά τὰ αττικά ἔργα τῆς ἐποχῆς καὶ δὲ φροντίζει διόλου νὰ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασή τους. Γι' αὐτὸ τὸ πρῶτο πρᾶγμα ποὺ μᾶς ἔρχεται στὸ νοῦ βλέποντας τὸ ἔργο αὐτὸ (Π ί ν. 43 α - β) εἶναι τὰ διατηρούμενα κεφάλια ἀπὸ τὸ θωράκιο τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης³, ἔργα καθαρὰ καὶ ἀναμφισβήτητα αττικά καὶ σχεδὸν σύγχρονα. 'Η ὁμοιότητα εἶναι σαφῆς καὶ οὐσιαστικῆ καὶ δὲν περιορίζεται σὲ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα. Καὶ ἐδῶ συναντοῦμε τὴν ἴδια ἀπλή καλύπτρα ποὺ σκεπάζει σχεδὸν ὅλα τὰ μαλλιά, τὸν ἴδιο τρόπο κτενίσματος, τὸ ἴδιο ἔλαφρὰ κυρτὸ καὶ τριγωνικὸ μέτωπο, τὰ ἴδια στρογγυλεμένα μάγουλα, τὴν ἴδια ἀπαλή μετάβαση τῶν ἐπιφανειῶν. 'Ὅμως παρ' ὅλη αὐτὴ τὴν οὐσιαστικὴ ὁμοιότητα ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ κεφάλι τῆς Μυτιλήνης καὶ στὰ λοιπὰ γνωστὰ κεφάλια ἀπὸ τὸ θωράκιο : ἡ ἔκφραση. Στὸ κεφάλι τῆς Μυτιλήνης συναντοῦμε αὐτὸ ποὺ νομίζομε πὼς οἱ ἀρχαῖοι περιέγραφαν « ὑγρότης τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ ὑγρόν ». Τὰ μάτια εἶναι βαθιὰ τοποθετημένα, δίνοντας στὴ μορφή μιὰ στοχαστικὴ καὶ ἤρεμῃ ἔκφραση. 'Ενῶ ἡ ἔκφραση στὰ κεφάλια τοῦ θωρακίου τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης διατηρεῖ τὴν αὐστηρὴ καὶ θεϊκὴ ἀνάταση τῶν μεταφειδιακῶν ἔργων τῆς 'Αττικῆς, δὲν ἔχει τίποτα ἀπὸ τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ κεφαλοῦ τῆς Μυτιλήνης. 'Αντίθετα αὐτὸ τὸ βαθὺ καὶ ἀπόμακρο βλέμμα τὸ συναντοῦμε στὰ σωζόμενα κεφάλια ἀπὸ τὴ βάση τῆς Νεμέσεως, ποὺ γενικὰ ἀποδίδονται στὸ ἐργαστήριον τοῦ Παριανοῦ γλύπτη 'Αγορακρίτου⁴.

'Αλλὰ καὶ ἡ μικρὴ γυναικεῖα μορφή ἀριθ. 1310 τοῦ Μουσείου 'Ακροπόλεως μοιάζει συγγενικὴ στὴν ἔκφραση καὶ στὴ συναισθηματικότητά⁵. 'Ενῶ ἡ μορφή τῆς Νίκης στὸ ἀνάγλυφο ἀριθ. 1329 τοῦ Μουσείου 'Ακροπόλεως πλησιάζει τὸ κεφάλι τῆς Μυτιλήνης στὸ ἄνοιγμα τοῦ ματιοῦ καὶ στὴν ἐσωτερικότητα τοῦ βλέμματός⁶.

2. 'Εξάλλου ἰσχυρὴ ἐπίδραση τῆς αττικῆς ἀρχιτεκτονικῆς φαίνεται καὶ στὸν μόνον γνωστὸ κλασσικὸ ναὸ τῆς Λέσβου στὰ Μέσα, κοντὰ στὴν ἀρχαία πόλη Πύρρα, πρβλ. R. Koldewey, *Die Antiken Baureste der Insel Lesbos*, Berlin 1890, σ. 47-61, πίν. 18-26. 'Επίσης A. von Salis *Altar von Pergamon*, Berlin 1912, σ. 16, σημ. 2. Thiersch, *ÖJH XI* (1908) 52 κ.έ.

3. Πρβλ. Κεφάλι Μουσ. 'Ακροπ. ἀρ. 992. Rh. Carpenter, *Sculpt. of the Nike Temple*, Par. σ. 29 εικ. 2. Σταυρόπουλλος, *Δελτίον* 1930-31. Παράρτημα σ. 7, ἀρ. 4, εικ. 9. — H. Thompson, *Hesperia XVII* (1948) σ. 176, πίν. 52. 'Επίσης πρβλ. καὶ τὸ μεταφειδιακὸ κεφάλι τὸ δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν A. Giuliano, *Annuario* (1955-56) σ. 56, εικ. 5-8. Μεγαλύτερη ὁμοιότητα βρίσκουμε στὸ αττικὸ ἀνάγλυφο γυναικεῖο κεφάλι στὸ Louvre, J. Charbonneaux, *La Sculpture Grecque au Musée du Louvre*, Paris, πίν. XXI. Καὶ ἐδῶ ὁμοίως ἡ μορφή εἶναι περισσότερο αὐστηρὴ, τὰ βλέφαρα περισσότερο βαριά. 'Επίσης, Picard, *Manuel II* (2) 690 κ.έ. εικ. 276.

4. E. Kjellberg, *Studien zu den Attischen Reliefs des V. Jahrhunderts* (IX. kapitel), Upsala 126, σ. 105. — Pallat *JHB IX* (1894) σ. 1 κ.έ. K. Schefold, *Agorakritos als Erbe des Phidias*. *Festschrift R. Boehringer* 1957, σ. 559 κ.έ. εικ. 8-27.

5. Casson, *Cat. Acrop. Mus. II*, No 1310. — 'Ο Langlotz, *Scritti in onore di B. Nogara*, σ. 227, σημ. 1, ἀποδίδει τὴ μορφή στὸν κύκλο τοῦ 'Αγορακρίτου. Πρβλ. ἐπίσης Bulle, *Sch. Mench*, πίν. 128. — E. Buschor, *Plastik der Griechen*, 1936, σ. 78.

6. Casson, *Cat. II*, No 1329. — H. B. Schlörb (*Untersuchungen zur Bildhauer Generation nach Phidias*, σ. 36) ἀναγνωρίζει ἰωνικὴ ἐπίδραση καὶ μιὰ κάποια ὁμοιότητα τῆς μορφῆς τῆς Νίκης τοῦ ἀναγλύφου ἀρ. 1329 πρὸς τὸ γυναικεῖο κεφάλι ἀρ. 1309 ἀπὸ τὶς μετόπες τοῦ Παρθενώνα, τὸ ὁποῖο σίγουρα ἀποδίδεται στὸ σχέδιον τοῦ 'Αγορακρίτου. 'Ο Fr. Brommer, *JHB 75* (1960) σ. 48 ἀρ. 17 εικ. 19 a - d, ἀμφιβάλλει ἂν εἶναι κλασσικὸ πρωτότυπο ἔργο.

Και οι ανάγλυφες στήλες⁷ όμως που βρέθηκαν σε διάφορα σημεία στα νησιά του Αιγαίου άπηχουν το ίδιο πνεύμα και μάς θυμίζουν έντονα το κεφάλι της Μυτιλήνης. 'Ανάμεσα σ' αυτές ξεχωρίζει για τις ουσιαστικές ομοιότητες με το δημοσιευόμενο έργο ή στήλη από την 'Αμοργό ('Εθν. Μουσ. 4470)⁸. Μολονότι ανάμεσά τους υπάρχει μιὰ χρονική απόσταση είκοσι περίπου ετών, ή σχέση τους είναι βασική. 'Ο καλλιτέχνης της δείχνει την ίδια αγάπη για τις άπλες και χωρίς παιχνιδίσματα επιφάνειες, την περιληπτική απόδοση των μαλλιών, τὸ πρὸς τὰ μέσα γύρισμα τῶν χειλιῶν στις ἄκρες, ἀλλὰ κυρίως τὴν ίδια αγάπη για τὸ « ἀπόμακρο » και « χαμένο » βλέμμα.

'Η ομοιότητα τοῦ κεφαλιῶ με τὰ παραπάνω ἔργα, ἀλλὰ κυρίως ή ἀναμφισβήτητη ὑψηλή ποιότητα τοῦ ἔργου, πὸ δείχνει τὸ χέρι κάποιου προικισμένου νησιώτη, ἀλλὰ πὸ δὲν ἀρνεῖται τὴν ἀττική παράδοση, καλλιτέχνη, μάς ὀδηγεῖ σ' ἓνα ὄνομα : τὸν 'Αγοράκριτο, τὸν ἀγαπημένο μαθητὴ τοῦ Φειδία. "Ὅσο ὁμως κι ἂν εἶναι δελεαστική μιὰ τέτοια σκέψη, δὲν παύει νὰ εἶναι παρὰ μιὰ ὑπόθεση. 'Αποφεύγοντας λοιπὸν νὰ προχωρήσωμε περισσότερο στὸ πέλαγος τῶν εἰκασιῶν για τὴν ἀναγνώριση κάποιου συγκεκριμένου καλλιτέχνη, καταλήγουμε λέγοντας, ὅτι πρόκειται για ἓναν ἐξαιρετο νησιώτη, πὸ δούλεψε μέσα στὴν ἀττική παράδοση τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ πέμπτου αἰώνα.

Και τώρα γεννιέται τὸ θέμα τῆς ἐρμηνείας τῆς μορφῆς.

'Η μορφή φορεῖ ἄπλό, ἄπτυχο "σάκκο", ὁ ὁποῖος καλύπτει ὀλόκληρο τὸ κεφάλι, τονίζοντας ιδιαίτερα τὴν κόμμωσή του. 'Η μόδα τοῦ "σάκκου" ἀρχίζει στις ἀρχές τοῦ πέμπτου αἰώνα και φθάνει σε μεγάλη ποικιλία στὸν Παρθενώνα⁹. "Σάκκο", ἐκτὸς ἀπὸ τις κοινές θητές¹⁰, φοροῦν διάφορες θεές και μάλιστα νέες¹¹. 'Η 'Αρτεμις, ή Κόρη, ή 'Αφροδίτη συχνὰ ἀπεικονίζονται φορώντας τον¹². Κι ἀκόμα διάφορες τοπικές νύμφες ἀπεικονίζονται σε νομίσματα νὰ φέρουν τὸ αὐτὸ ή περίπου τὸ αὐτὸ εἶδος καλύμματος¹³. Μιὰ τέτοια νύμφη, τὴ νύμφη Πύρρα, ἴσως και τὴ νύμφη Μυτιλήνη, βλέπομε σε νομίσματα τῆς Λέσβου τῶν μέσων (και ἀργότερα) τοῦ τέταρτου αἰώνα, νὰ ἀπεικονίζεται φορώντας "σάκκο"¹⁴. "Αν και ή μορφή τῆς νύμφης ἀπεικονίζεται περισσότερο αὐστηρή, σύμφωνα με τὸ συντηρητισμὸ πὸ χαρακτηρίζει τὰ νομίσματα, μολονότι ἀνάμεσά τους

7. Πρβλ. τὴ νεότερη στήλη τῆς 'Ανδρου και μάλιστα τὴ μορφή τῆς δούλης, Saucius, T. Andrios, 40, εἰκ. 48. ὉJH 6 (1903) Beiblatt, 93 κ.έ. εἰκ. 17 και Karusos, AM 71 (1956) σ. 252.

8. Chr. Karusos, Stelenfragment aus Amorgos 76 (1961) σ. 115 κ.έ. εἰκ. 73, πίν. IV.

9. J. Charbonneaux, Mon. Piot XXXIII (1933) σ. 98 κ.έ. 'Επίσης ἄρθρα σε λεξικά.

10. Πρβλ. ἐπιτύμβια στήλη 'Ηγησοῦς ὄπου ή δούλη φορεῖ "σάκκο". 'Επίσης "σάκκο" φορεῖ ή δούλη στὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τῆς Πολυξένης, Lippold, πίν. 80, 4. 'Η Νικοστράτη (E.M. 1053) φορεῖ εἶδος "σάκκου". Στὴ στήλη τῆς 'Αμεινόκλειας ή μορφή τῆς δούλης φορεῖ ἐπίσης ἄπλό "σάκκο". Diepolder, Die Attischen Grabreliefs, πίν. 41. Πρβλ. μορφές σε ἀγγεῖα : Richter, Metrop. Museum, πίν. 141, 150, 165. Arias - Hirmer, Tausend Jahre Griechischer Vasenkunst, 1960 πίν. 237, 193.

11. Chr. Karusos, JHS 71 (1951) σ. 96 - 110 σ. 101. An early classical discredielief from Melos. 'Επίσης Δ. Φίλιος, AM XX (1895) σ. 247.

12. Πρβλ. μορφή 'Αρτέμιδος και 'Αφροδίτης στὴ ζωφόρο τοῦ Παρθενώνα. 'Επίσης τὴ μορφή τῆς Κόρης στὸ ἀνάγλυφο 'Ελευσίνος. Δ. Φίλιος, AM 20 (1895) σ. 245 κ.έ. πίν. V.

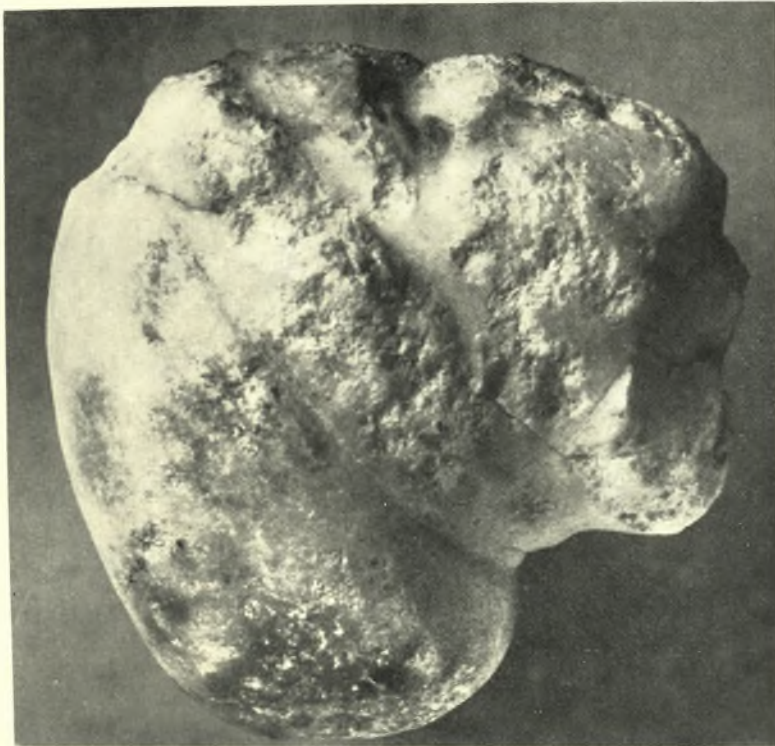
13. Πρβλ. νομίσματα Συρακουσῶν, Sylloge Numorum Graecorum DNM Sicily πίν. 15 - 663. 'Επίσης ἔ.ά. Corinth πίν. 3 - 114, ὄπου ή νύμφη Πειρήνη φορεῖ "σάκκο". "Ε.ά. Aeolis - Lesbos, πίν. 5, 209 (Λάρισα - Φρικωνίς).

14. Sylloge Numorum Graecorum DNM Aeolis - Lesbos, πίν. 9 - 428, ὄπου ή νύμφη Πύρρα φορεῖ "σάκκο". "Ε.ά. πίν. 8 - 383, ὄπου ή νύμφη Μυτιλήνη (;) φορεῖ "σάκκο". 'Επίσης στὶς ἀνασκαφές πὸ ἔγιναν τὸ ἔτος 1962 στὴ Μυτιλήνη στὴν περιοχή Χωράφα ἀπὸ τὸν "Εφορο 'Αρχαιοτήτων κ. Σ. Χαριτωνίδη βρέθηκε νόμισμα με κεφάλι νύμφης, ἴσως τῆς Μυτιλήνης, πὸ φορεῖ "σάκκο".

υπάρχει μιά σημαντική χρονική διαφορά, δεν αποκλείεται να υπάρχει κάποια ουσιαστική σχέση ή ακόμη και ταύτιση.

Ἡ προέλευση τοῦ ὀραίου αὐτοῦ κεφαλιοῦ δυστυχῶς δὲν εἶναι μαρτυρημένη. Ἀόριστη κάπως προφορική πληροφορία ὑπάρχει ὅτι βρέθηκε στὸ θέατρο τῆς Μυτιλήνης. Μέσα σ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἀβεβαιότητες, τὸ μόνο σίγουρο κέρδος εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ ἔργο, ποὺ ἀξίζει νὰ γίνῃ γνωστό, κι αὐτὸν κυρίως τὸ σκοπὸ ἔχει ἢ παρουσιάσῃ του ἐδῶ.

ΜΑΡΙΑ ΤΟΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ – ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ

Μαρμάρινο γυναικείο κεφάλι Μυτιλήνης: α. Κατ' ἐνώπιον, β. Δεξιά πλάγια ὄψη

Μ. ΤΟΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ